

A stylized, high-contrast illustration of a landscape. The sky is a pale, muted green with soft, yellowish-green clouds. Below the sky is a dark, almost black mountain range. In the foreground, rolling hills are depicted in shades of yellow and green. A small, bright green valley in the center contains several white sheep grazing. The overall style is graphic and minimalist, using a limited color palette of greens, yellows, and blacks.

Een kleine
geschiedenis
van de wereld
aan de hand
van schapen

SALLY
COULTHARD

TERRA

SALLY COULTHARD

Een kleine
geschiedenis
van de wereld
aan de hand
van schapen

TERRA

Colofon

Oorspronkelijke titel: *A Short History of the World According to Sheep*

Oorspronkelijke uitgever: © 2020 Head of Zeus Ltd.

Tekst: © Sally Coulthard, 2020

Linosnedes aan het begin van elk hoofdstuk: © Sarah Price, 2020

Illustratie omslag: © Nathan Burton

© 2021

Uitgeverij TERRA

Terra maakt deel uit van TerraLannoo bv

Postbus 23202

1100 DS Amsterdam, Nederland

info@terralannoo.nl

www.terra-publishing.com

terrapublishing

terrapublishing

Vertaling: Jan Wynsen

Zetwerk: Mat-Zet bv, Huizen

Ontwerp omslag: hans delnoij grafisch ontwerp

Eerste druk, 2021

ISBN 978 90 8989 871 5

NUR 320

Voor dit boek is gebruikgemaakt van papier waarvan zeker is dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid. Terra vindt het belangrijk om op milieuvriendelijke en verantwoorde wijze met natuurlijke bronnen om te gaan.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor Maddy, Isabella en Emma

INHOUD

1

HOE JE EEN SCHAAP LAAT STILSTAAN 11

Een man die werd begraven met een vos, een lammetje dat borstvoeding kreeg en de geheimen van oeroude urine

2

HET GESCHUBDE GEHEIM VAN WOL 27

Een vrouw van 2400 jaar geleden, vuurvast ondergoed en korsetten voor Romeinse legionairs

3

WAAROM SOMMIGE SCHAPEN RUIEN 43

De uitvinding van het scheren, tatoeages op een mummie en een ram op de vlucht

4

TAAI ALS OUDE LAARZEN 57

Lactose-intolerantie, een kaasmakende cycloop en een schaap met twee koppen

5

KINDERVERSJES EN KWAKZALVERIJ 75

Vijftientallen, zwarte schapen en het verkeerde sterrenbeeld

6

DE HEER EN MEVROUW 'BO-PEEP' 95

Herder gezocht, ontplofte schapen en beschadigde testikels die redding brachten

7

HONDEN EN HERDERS 117

Corgi's, de Bank der Zwarte Schapen en 'Kom bij'

8

WASSEN EN WEVEN 137

Wolvet, extra zacht toiletpapier en feeën

9

BREIEN VOOR DE OVERWINNING 157

's Werelds oudste sokken, werkhuisen en hoe wol de oorlog hielp winnen

10

'SCHAPEN HEBBEN DIT ALLES BETAALD' 185

Witte monniken, de misdaad vanhet 'uilen' en 'wolkerken'

11

SCHAPEN VERSLINDEN MENSEN 205

Spooschepen, groene kaas en 'Van mijn erf af!'

12

ER GAREN BIJ SPINNEN **229**

Visserstruïen, mannen in kousen en een beruchte executie

13

FABRIEKEN EN FORTUINEN **248**

Witte slaven, met wol beklede doodskisten en 'la maladie de Bradford'

14

HOOG EN HEEL VER **271**

Seks, ruimteschepen en slechte wetenschap

Noten **289**

Register **305**

I

HOE JE EEN SCHAAP
LAAT STILSTAAN

Een man die werd begraven met een vos, een lammetje dat borstvoeding kreeg en de geheimen van oeroude urine

Wat hebben schapen eigenlijk voor ons gedaan? Op het eerste gezicht zijn ze niet meer dan witte vlekjes op het plateland, traag kauwend op hun spijsbrokken terwijl wij ons drukke leven leiden. Soms zien we ze staan, rond Pasen, wanneer ons de schattigheid van pasgeboren lammetjes opvalt, maar het grootste deel van het jaar zijn ze onzichtbaar.

En toch behoren schapen tot de weinige dieren op aarde die grote invloed op de loop van de menselijke geschiedenis hebben gehad. Van Vikingkrijgers tot renaissanceschilders en van offerandes in de ijzertijd tot de glooiende heuvels en de klassieke Engelse *countryside* uit de tv-series: schapen hebben een centrale rol in onze geschiedenis gespeeld. Ze hebben ons van voedsel en kleding voorzien en ons dieet veranderd. Ze hebben ons zowel rijker als armer gemaakt, ons landschap een ander aanzien gegeven, bijgedragen aan grootse beschavingen en oorlogen helpen winnen. Ze hebben de inrichting van onze huizen bepaald en de schepping van artistieke meesterwerken mogelijk gemaakt. Ze hebben de pioniers en piraten bekostigd die grote delen van de aarde hebben veroverd. Immense fortuinen zijn over de ruggen

van schapen opgebouwd en hele steden hebben zich gevormd rond de markten waar ze werden verhandeld. Maar het begin van dit verhaal voert ons terug naar de opkomst van de landbouw, het moment waarop onze jagende en verzamelende voorouders besloten niet langer te jagen en te verzamelen, maar hun eigen dieren te fokken.

De vroegste voorouders van de schapen ontwikkelden zich tussen de tien en twintig miljoen jaar geleden op de ijskoude hoogvlakten van Centraal-Azië. Gedurende de laatste ijstijd begonnen deze taaie en op grote hoogte levende schapen zich naar andere gebieden te verspreiden - sommige trokken westwaarts richting Europa, andere oostwaarts richting Siberië en weer andere bereikten Noord-Amerika door rond 750.000 jaar geleden de dichtgevroren Beringstraat over te steken.

Het geslacht waaruit het moderne gedomesticeerde schaap is voortgekomen, is de groep die westwaarts trok: de 'Aziatische' moeflon, een donkerharig beest met een zachte, wollige ondervacht. In tegenstelling tot de schapen die je vandaag de dag op de boerderij aantreft, hadden deze archaische wilde schapen grote hoorns. Ze hoefden natuurlijk niet geschoren te worden, want ze kwamen elk jaar in de rui. Het enige wat ze met onze schapen gemeen hadden, was dat ze heerlijk smaakten. Vanaf het moment dat onze prehistorische voorouders het wilde schaap in het vizier kregen, hebben we consequent en verwoed op deze dieren gejaagd om van hun vlees te kunnen genieten.

Maar toen gebeurde er iets. Rond 11.000 jaar geleden begonnen jager-verzamelaars zich te richten op het verbouwen van planten. Op een aantal locaties binnen een gebied in de vorm van een halve maan dat de 'Vruchtbare Sikkel' wordt genoemd en dat zich

van Egypte tot de Perzische Golf over het hele Midden-Oosten uitstrekt, begonnen mensen granen te verbouwen en ook hun eigen dieren te fokken. De mens begon schapen te houden.

Wat precies de aanleiding was om op de landbouw over te stappen, weten we niet. Misschien hadden mensen de plaatselijke populaties wilde dieren bijna uitgeroeid. Misschien maakte het veranderende klimaat het mogelijk dat ze gewassen konden verbouwen die voorheen niet goed gedijden. Het kan zijn dat ze zich meer in groepen organiseerden, dat de bevolking toenam of dat ze plotseling de beschikking hadden over een groot aantal natuurlijke hulpbronnen die hen de vrijheid boden om met het verbouwen van planten te experimenteren. Het is een raadsel, maar wat uit archeologische opgravingen wél duidelijk is geworden, is dat verschillende groepen mensen in ruwweg dezelfde periode geheel onafhankelijk van elkaar begonnen te experimenteren met het verbouwen van gewassen. Een van de eerste plekken waar dit gebeurde, was een kleine nederzetting in Centraal-Turkije. Jarenlang werden archeologen gefascineerd door Aşıklı Höyük, omdat ze vermoedden dat dit dorp een belangrijke rol had gespeeld in de ontwikkeling van de landbouw. Dat vermoeden werd in 2014 bevestigd toen er honderden botten van verschillende dieren werden gevonden. Een team onder leiding van zoöarcheologe Mary Stiner van de University of Arizona in Tucson ontdekte archeologische lagen waarin het wemelde van afvalresten en andere sporen van menselijke bewoning tussen de 10.500 en 9500 jaar geleden.

Toen de archeologen het afval nader onderzochten, werd duidelijk dat het dieet van de prehistorische dorpingen in de loop der tijd spectaculair was veranderd. In de eerste vijfhonderd jaar

hadden de mannen, vrouwen en kinderen van de nederzetting zich tegoed gedaan aan wilde vis, hazen, schildpadden, herten en soms ook wilde schapen. Maar in de vijfhonderd jaar daarna nam het aantal schapenbotten in de bodemlagen gestaag toe, tot rond 9500 jaar geleden bijna alle dierlijke resten van schapen afkomstig waren.

Ook uit de analyse van prehistorische schapenurine, dat zoutsporen in de bodem achterlaat, bleek hoe snel het schaap het dominante veedier in het dorp was geworden¹; in de relatief korte periode van duizend jaar dat Aşıklı Höyük was bewoond, stapten de dorpelingen over van de jacht op wilde schapen naar het fokken van een paar exemplaren die ze in de nauwe steegjes tussen hun lemen huizen hadden aangelijnd en uiteindelijk naar het hoeden van hele kuddes, waarbij de dieren in omheiningen aan de rand van het dorp werden gehouden. De schapenhouderij was geboren.

Als het om de overgang van jagen en verzamelen naar de landbouw gaat, wordt vaak allereerst naar het 'wanneer' gevraagd, maar de interessantere vraag betreft misschien wel het 'hoe'. De relatie tussen schaap en mens is niet een wederzijdse symbiose, zoals de harmonische band die tussen bijvoorbeeld mensen en honden bestaat. Schapen hebben ons niet nodig, en toch hebben we deze dieren er op een of andere manier van weten te overtuigen om niet weg te lopen.

Een van de redenen daarvoor zou de hond kunnen zijn. In het wild is waargenomen hoe wolven kariboekuddes bijeendrijven als onderdeel van hun jachttechniek, en de mogelijkheid bestaat dat een ondernemende jager-verzamelaar uit de steentijd dit natuurlijke instinct van de 'herdershond' heeft geobserveerd en daar zijn voordeel mee heeft gedaan. Misschien beseften onze prehistori-

sche voorouders dat ze met wat hulp van een hond zonder al te veel moeite wilde schapen bijeen konden drijven – en wisten ze zo een rondzwervende bron van voedsel om te toveren in een gecontroleerde kudde. Het is waar dat mensen al ‘huisdieren’ hielden voordat ze veedieren begonnen te domesticeren. Een erg mooi voorbeeld uit het noorden van Jordanië – een 16.500 jaar oud graf in Uyun al-Hammam – is een man die bewust met zijn (vermoedelijk tamme) vos werd bijgezet², maar het trainen van een wilde hond om wilde schapen bijeen te drijven, zou ongetwijfeld tot chaotische taferelen hebben geleid. De dagen van *One Man and His Dog* waren nog ver weg. Waarschijnlijker is dat schapen juist hebben bijgedragen aan de domesticatie van de hond (zie hoofdstuk 7, pagina 117).

Het is veel eenvoudiger om een dier te domesticeren als je het jong hebt gevangen. Veel hypotheses over de domesticatie van het schaap berusten op het idee dat jager-verzamelaars wilde lammetjes levend naar hun kamp meebrachten, als huisdieren voor hun kinderen of om ze vet te mesten. Je ziet het voor je: een wilde ooi is door jagers gedood en laat een klein lammetje achter. De jagers besluiten het diertje naar het kamp mee te nemen, waar het door de familie wordt verzorgd of voor haar melk wordt gehouden of op een later tijdstip wordt geslacht.

Dat klinkt op het eerste gezicht vrij logisch, maar het probleem is dat een lam dat oud genoeg is om op gras in plaats van moedermelk te kunnen overleven, al bijna volgroeid is. Met dat formaat is een schaap niet zo eenvoudig te vangen en mee te grissen. Het zou veel gemakkelijker zijn geweest om een pasgeboren lammetje mee te nemen en het te laten wennen aan een menselijke ‘moeder’. Het diertje zou instinctief een onverbreekelijke band met zo

iemand vormen, waardoor het volledig gecontroleerd zou kunnen worden. Dat kan alleen maar gebeuren als een lammetje meteen na de geboorte van de moeder wordt gescheiden en daarna wordt gezoogd. Dus zou de geschiedenis van het schaap weleens kunnen zijn begonnen met een pasgeboren lammetje dat de borst krijgt van een vrouw.

Dat is helemaal niet zo'n vreemde of afstotelijke gedachte, want uit antropologisch onderzoek is gebleken dat er soortgelijke oplossingen zijn bedacht op plekken als Nieuw-Guinea, waar jonge biggetjes in de familie worden opgenomen en samen met de kinderen worden gezoogd. Door de hele geschiedenis heen zijn vrouwen om allerlei redenen gevraagd om pasgeboren dieren de borst te geven, niet alleen ten behoeve van het dier in kwestie. Het gebruik zou de melkproductie bij de vrouw op gang brengen, haar tepels verstevigen en zwangerschap voorkomen. Toen Mary Wollstonecraft, de achttiende-eeuwse schrijfster en feministische filosofe, na de geboorte van haar dochter Mary Shelley (de latere auteur van *Frankenstein*) op sterven lag als gevolg van bloedvergiftiging, liet de behandelend arts puppy's halen, die aan haar borsten moesten zuigen om het lichaam van Mary ertoe aan te zetten de besmette placenta uit te scheiden. (Dat werkte overigens niet, en Mary overleed kort daarna.³) Zeer onlangs nog, in 2005, haalde het verhaal van een veertigjarige vrouw met de naam Hla Htay de krantenkoppen omdat ze het welpje van een Bengaalse tijger de borst gaf in de dieren-tuin van Rangoon in Myanmar.⁴

Maar het houden van een lammetje als huisdier is nog niet hetzelfde als het doelbewust houden en fokken van schapen om hun melk, vlees, huid en wol. Om welke reden dan ook begonnen neolithische boeren wilde schapen te veranderen in dociele boerde-

rijdieren, schapen die zich in gevangenschap konden voortplanten en het tolereerden dat ze door mensen werden aangeraakt, gemolken en geschoren. We kunnen ons alleen maar een vage voorstelling van dat proces maken. Zoals iedere verzorger in een dierentuin je kan vertellen, planten niet alle dieren zich zomaar in gevangenschap voort. Talloze factoren kunnen wilde dieren – van cheeta's tot witte neushoorns – ervan weerhouden om in een niet-natuurlijke omgeving te paren of te baren, zoals stress of afkeer van de beschikbare partners. Wilde schapen (althans genoeg exemplaren ervan) moeten minder problemen hebben gehad met de omstandigheden van het paren en baren in de nabijheid van mensen. En de schapenrassen die er wél problemen mee hadden, stierven uit.

Maar het schaap had in dat opzicht al een voorsprong, want door een speling van het lot is het het ideale dier om te worden gedomesticeerd. Evolutiefysioloog Jared Diamond kwam met een briljant lijstje van zes kenmerken die diersoorten moesten vertonen om de 'domesticatietest' met verve te doorstaan.⁵ Veel soorten hebben een paar van die kenmerken, maar slechts enkele vinken ze alle zes aan, waaronder het schaap.

Ten eerste moeten de dieren niet al te kieskeurig zijn in wat ze eten. Ze moeten flexibel zijn en bescheiden eisen stellen aan hun voedingsregime (bijvoorbeeld door zich met uiteenlopende grassoorten te voeden of meer dan één type voedsel te eten); ten tweede moeten ze snel volgroeid raken, zodat mensen ze niet jarenlang hoeven te verzorgen voordat ze kunnen worden geslacht of anderszins worden gebruikt; zoals we eerder zagen, behelst de derde factor het feit dat een dier in staat moet zijn zich in gevangenschap voort te planten; ten vierde moet het beest van nature

dociel zijn (hoewel schapen – en vooral rammen in het paarseizoen – ook agressief kunnen zijn); ten vijfde mag een diersoort niet te paniekerig van aard zijn – zo overlijden herten en gazelles vaak aan shock als ze worden gevangen; en tenslotte moet een gedomesticeerde soort een sociaal wezen zijn dat zich graag laat leiden, zodat kuddes goed gecontroleerd kunnen worden, hetzij door een mens die de rol van aanvoerder vervult (de schaapherder), hetzij door een dominante maar gecastreerde ram (een hamel) die is getraind om de kudde te leiden en van oudsher herkenbaar was aan een bel om zijn hals (de ‘belhamel’ dus).

Er is nog een ander kenmerk dat schapen moesten hebben om ze aantrekkelijk te maken voor de eerste veehoeders. Sommige rassen van wilde of verwilderde schapen hebben een zeer sterke verbondenheid met de plek waar ze leven en dus een zeer sterke neiging om altijd op die plek te blijven. Die natuurlijke aanleg is in de loop van duizenden jaren door het fokken versterkt en wordt ‘hefting’ genoemd. De schapen zijn vanaf hun geboorte zó vertrouwd met een bepaald stuk weidegrond dat herders ze daar rustig kunnen laten grazen, zonder omheiningen, heggen of de noodzaak ze voortdurend bijeen te drijven. De schapen leren de grenzen van hun ‘heft’ herkennen, alsook plekken waar het gras bijzonder goed is of waar ze kunnen schuilen, en al die informatie wordt gedurende opeenvolgende generaties van ooi op lam overgedragen. ‘Gehefte’ kuddes lijken ook weerstand op te bouwen tegen bepaalde parasieten en giftige planten, en tolerantie voor een gebrek aan bepaalde mineralen. Het favoriete schapenras van Beatrix Potter, het Herdwick-schaap uit het Lake District, is misschien wel het beroemdste voorbeeld van een ‘geheft’ schapenras of ‘hefters’.

Afgezien van aangeboren kenmerken die schapen zo geschikt

maakten om te worden gedomesticeerd, mogen we aannemen dat de eerste veehoeders al vroeg begonnen om tijdens het fokken op eigenschappen te selecteren die de dieren beter controlebaar maakten, zoals lijdzaamheid. Andersom zouden schapen die veel agressie vertoonden de eersten zijn geweest die naar de slachtbank gingen. Ook schapen die te groot waren om veilig te kunnen hanteren of grote hoorns hadden, zijn misschien door bewuste selectie uit de populatie verdwenen, terwijl mutaties als een witte vacht (waarvan de wol zich eenvoudiger laat verven) zich via hetzelfde selectieproces in de genenpoel moeten hebben uitgebreid.

Hoe gericht en snel dit proces precies is verlopen, weten we niet. Moderne schapen vertonen een grote verscheidenheid in omvang, vachtsoort en -kleur, en sommige rassen hebben hoorns en andere weer niet. Onduidelijk is of deze kenmerken al dan niet het resultaat zijn van bewuste selectie. Duidelijk is wél dat wilde schapen in een verrassend korte tijd veranderden in rustigere en beter hanteerbare veedieren.

In 1959 voerden Sovjet-wetenschappers experimenten met het domesticeren van zilvervossen uit om uit te zoeken wat er met de biologie en het genenmateriaal van diersoorten gebeurt als ze tam worden. Uit elke generatie nieuwe zilvervossen kozen ze voor het doorfokken een paar exemplaren uit die zich het aanhankelijkst en minst agressief gedroegen.

Vijftig jaar en vijftig generaties later konden twee verrassende conclusies uit het experiment worden getrokken: ten eerste dat het mogelijk was om een wild dier in betrekkelijk korte tijd te domesticeren, en dat niet door training maar door het selecteren op tamme eigenschappen; en ten tweede dat de tamme dieren er

ook echt anders uitzagen dan hun wilde voorouders. De genen die bij de vossen in verband werden gebracht met een gebrek aan agressie uitten zich ook in hun fysieke uiterlijk: tamme zilvervossen hadden allerlei secundaire of toevallige trekken, zoals slappe oren, een kortere snuit, witte vlekken in hun vacht en een kronkel in hun staart.⁶ Kortom, het proces van domesticatie had onbedoeld een hele reeks nieuwe fysieke trekken opgeleverd.

Het is niet onmogelijk dat enkele van de kenmerken die we bij moderne schapen aantreffen door middel van dit proces zijn ontstaan. Uit DNA-analyses is ook gebleken dat sommige verschillen tussen de diverse schapenrassen het gevolg zijn van aanpassingen aan het klimaat, aangezien schapen door de mens naar gebieden of landen met uiteenlopende landschappen en klimaten werden overgebracht. Een kleinere lichaamsgrootte, de dikte van de vacht en andere kenmerken kunnen zich hebben ontwikkeld als antwoord op omgevingsfactoren als luchtvochtigheid en temperatuur, dus niet als gevolg van intensieve en doelbewuste selectie tijdens het fokken.

Hoe dit proces er ook uit heeft gezien, er zijn inmiddels circa een miljard schapen op onze planeet. En deze reusachtige, wereldwijde kudde bestaat uit minstens duizend verschillende rassen en kruisingen van schapen over de hele wereld, van het kolossale Merinoschaap met zijn pluizige vacht tot de minuscule maar geharde Ouessants. Schapen leven op elk continent behalve de Zuidpool en hebben zich aangepast aan zeer uiteenlopende terreinen, van ijskoude bergregio's in Alaska tot de zinderende Nubische woestijn. Schapen leveren niet alleen vlees, maar ook melk, kaas, wolvet, vachten en, misschien wel het belangrijkste, wol.

Schapen hebben de wereld zó succesvol gekoloniseerd en zó'n

grote verscheidenheid aan rassen ontwikkeld dat je je afvraagt hoe ze dat voor elkaar hebben gekregen. Op basis van de gefragmenteerde aanwijzingen die de archeologie en het DNA-onderzoek ons bieden, lijkt het erop dat schapen zich in meerdere migratiegolven vanuit de Vruchtbare Sikkal over de rest van de aarde hebben verspreid. De eerste golf – de pioniers – bestond misschien al uit gedomesticeerde schapen, maar uiterlijk verschilden ze nauwelijks van hun wilde soortgenoten: ze waren wat kleiner maar nog altijd taaie, gehoornde beesten met doorgaans een donkere, harige vacht. Rond zeventuizend jaar geleden begonnen deze vroege schapen zich als gevolg van de handel, migratie en de uitwisseling tussen culturen geleidelijk over het prehistorische Europa, Azië en Noord-Afrika te verspreiden.

Afstammelingen van die pioniers onder de schapen komen nog altijd voor in afgelegen en onherbergzame streken, waar ze gespaard zijn gebleven voor inteelt of de vervanging door nieuwe, ‘veredelde’ rassen. Wie wil weten hoe een prehistorisch schaap eruitziet, kan het best naar de Europese moeflon kijken, die in kleine gebieden op Sardinië, Corsica en Cyprus heeft overleefd en ons een inkijkje in het verre verleden biedt. Dat geldt ook voor schapenrassen die op de winderige en afgelegen eilanden aan de rand van Noord-Europa zijn beland en daar nog steeds voorkomen: het Soayschaap, het Hebrideanschaap, het Orkneyschaap, het IJslandse schaap en andere noordse rassen.

De eerste gedomesticeerde schapen waren niet erg geschikt om te scheren. Hun vachten bestonden uit dik en ruw haar en slechts een korte ondervacht van fijnere wol – ideaal voor de koude omstandigheden in de bergen. Elk jaar kwamen deze oerschapen in de rui en de eerste landbouwers moeten dotten haar en wol

hebben vergaard of zelfs hebben geleerd hoe ze die tijdens de rui uit de vacht konden plukken, maar we weten niet wat ze met dat materiaal deden. Het haar moet stug, moeilijk te verven en vrijwel zeker te hard zijn geweest om er kleding van te maken, hoewel de zachtere wol – als ze die al konden krijgen – wel geschikt zou zijn geweest. Bij deze eerste kuddes moet het om het vlees zijn gegaan, waarna ook de melk al snel een bruikbaar bijproduct werd. Onlangs ontdekten wetenschappers resten die wijzen op de oudste kaas ter wereld – overblijfselen van een feta-achtige substantie op Kroatische potscherven uit 5300 v.Chr.⁷

Rond 5000 v.Chr. was de landbouw de belangrijkste voedselbron geworden voor volken in een groot gebied dat zich uitstrekte van West- en Centraal-Azië, Noord-Afrika en het Middellandse Zeegebied tot Groot-Brittannië, Ierland en Scandinavië. Uit genetisch onderzoek blijkt dat rond dezelfde tijd een nieuwe golf van schapen vanuit de Vruchtbare Sikkkel naar andere gebieden werd meegebracht. Deze nieuwe, ‘verbeterde’ schapen waren geselecteerd op hun wol en staan aan het begin van de overgrote meerderheid van de huidige schapenrassen.

Deze tweede migratiegolf van schapen verspreidde zich vanuit het Midden-Oosten naar Europa, Afrika en de rest van Azië, waar de dieren verder werden gefokt, gekruist en veredeld. Fascinerend is dat deze stroom van nieuwe, veredelde schapen niet in één richting verliep. Zo ontwikkelden schapenhoeders in Noord-China en Mongolië hun eigen succesvolle rassen, die vervolgens in de loop van duizenden jaren weer via handelsroutes of door oorlogen en veroveringen werden meegevoerd naar het westen van Azië en Europa. Zo zouden de angstaanjagende Mongoolse krijgers van Dzjengis Khan over de steppen zijn getrokken terwijl ze levende

schapen aan hun paarden hadden vastgebonden.

Interessant is dat de wilde schapensoorten die gedurende de laatste ijstijd via de landbrug tussen Siberië en Alaska naar Noord-Amerika zijn overgestoken, nooit door inheemse indianenstammen aldaar zijn gedomesticeerd. Amerika moest wachten tot de vroege zestiende eeuw voordat het continent zijn eerste tamme schapen ontving, toen de Spaanse conquistadores er het Churroschaap introduceerden.

Hoe de mens schapen met een dikke vacht van zacht wol heeft gecreëerd, is nog altijd een beetje een raadsel. De meeste textielhistorici zijn het erover eens dat het wolschaap niet op een spannend eureka-moment is 'ontdekt', maar dat het in een zeer geleidelijk proces van experimenten en toevallige mutaties moet zijn ontstaan.⁸ Het moet boeren zijn opgevallen dat bepaalde schapen een uitzonderlijk wollige ondervacht hadden, die ze misschien konden gebruiken voor het vervaardigen van stoffen en kleding. Toen de mens eenmaal beseftte hoe bruikbaar wol was, zouden boeren het proces verder hebben versneld door bij het fokken op deze eigenschap te selecteren.

Duizenden jaren voordat wol een rol ging spelen, weefden en verfdeden mensen al diverse materialen. De vroegste bewijzen voor beide handwerken dateren van een verbluffende 30.000 jaar geleden, maar deze prehistorische ambachtsslui gebruikten daarbij plantenvezels als vlas in plaats van het zachte en pluizige wol. Hoe enthousiast moeten ze zijn geweest toen het enorme potentieel van wol tot ze doordrong. Maar het ontrafelen van deze geschiedenis is voor archeologen geen gemakkelijke opgave, want prehistorische garens blijven zelden bewaard. Des te opmerkelijker zijn de paar fragmenten die zijn gevonden, aangezien ze ons een

glimp bieden op de periode waarin wol eindelijk een belangrijke rol ging spelen.

Een van die vroegste voorbeelden stamt uit een stoffige archeologische vindplaats genaamd Shahr-e Sukhteh in het oosten van Iran, niet ver van de grens met Afghanistan. Vijfduizend jaar geleden lag op deze onherbergzame en zinderend warme plek een oase van cultuur, een stad die kon bogen op grootse paleizen, een vroege schriftsoort, aardewerk, metaalbewerking en, misschien wel het belangrijkste, een florerende textielnijverheid. In de loop der jaren hebben archeologen hier stapels spintollen gevonden die voor het spinnen van garen werden gebruikt, naast goed bewaard gebleven stukjes wollen stoffen die van minstens negen verschillende soorten schapenvacht waren gemaakt.⁹

In oude documenten uit Ur (een van de eerste steden ter wereld), in het huidige Irak, worden tegen het einde van het derde millennium v.Chr. ten minste vijf categorieën wol beschreven, waarvan de fijnste uiteraard voor de gewaden van de koning waren bestemd. In de teksten wordt ook beschreven hoe herders reusachtige schapenkuddes – van soms wel 27.000 dieren – hoedden; voor het eerst is er ook sprake van witte schapen.

Witte wol zou tot dan toe zeldzaam en zeer gewild zijn geweest, omdat het zo anders was dan de destijds gebruikelijke bruine, zwart-wit gevlekte en zwarte vachten. Duidelijk is dat schapenwol inmiddels een waardevol goed was geworden – het was viermaal zo duur als geitenhaar – en een bron van belastinginkomsten voor koninklijke schatkamers. Er duiken voor het eerst wetten op waarin schaapherders en wolhandelaren worden beschermd tegen oplichters en schapendieven.¹⁰ Levende schapen waren inmiddels meer waard dan dode schapen.

Noten

Hoofdstuk I: Hoe je een schaap laat stilstaan

- 1 Abell, J.T. et al., 'Urine salts elucidate Early Neolithic animal management at Aşıklı Höyük, Turkey', in: *Science Advances*, Vol. 5, nr. 4 (2019).
- 2 University of Cambridge, 'Was the fox prehistoric man's best friend?' (31 jan. 2011). Zie: www.cam.ac.uk/research/news/was-the-fox-pre-historic-mans-best-friend
- 3 Tomalin, Claire, *The Life and Death of Mary Wollstonecraft*, Penguin (2012).
- 4 Sample, Ian, 'Why is a woman breastfeeding a tiger?', *The Guardian* (7 apr. 2005).
- 5 Diamond, Jared, *Guns, Germs, and Steel: The Fates of Human Societies*, W.W. Norton & Company (1997).
- 6 Cornell University, 'Silver fox study reveals genetic clues to social behavior', *ScienceDaily* (27 sept. 2018). Zie: www.sciencedaily.com/releases/2018/09/180927105659.htm
- 7 'Hints of 7,200-Year-Old Cheese Create a Scientific Stink', *National Geographic* (6 sept. 2018). Zie: www.nationalgeographic.co.uk/history-and-civilisation/2018/09/hints-7200-year-old-cheese-create-scientific-stink
- 8 Becker, Cornelia, et al., 'The Textile Revolution. Research into the Origin and Spread of Wool Production between the Near East and Central Europe', in: *Journal for Ancient Studies*, speciaal nummer (2016), red. Gerd Graßhoff en Michael Meyer.

- 9 Gleba, Margarita, 'Sheep to Textiles: Approaches to Investigating Ancient Wool Trade' (2014). Zie: www.repository.cam.ac.uk/handle/1810/254046
- 10 Ryder, M.L., *Sheep and Man*, Gerald Duckworth and Co. Ltd (1983), p. 96.

Hoofdstuk 2: Het geschubde geheim van wol

- 1 'Ice Mummies: Siberian Ice Maiden' PBS, 24 nov. 1998; coproductie BBC/Horizon NOVA/WGBH © 1997 BBC © 1998 WGBH Educational Foundation.
- 2 Laufer, Berthold, 'The Early History of Felt', in: *American Anthropologist*, Vol. 32, nr. 1 (jan.-mrt. 1930).
- 3 Robertson, William, *A Dictionary of Latin Phrases: Comprehending a Methodical Digest of the Various Phrases*, uitgegeven door A.J. Valpy voor Baldwin, Cradock and Joy (1824).
- 4 Blakolmer, Fritz, 'A "Special Procession" in Minoan Seal Images: Observations on Ritual Dress in Minoan Crete', in: P. Pavúk et al. (red.), *EUDAIMON. Studies in Honour of Prof. Jan Bouzek*, Conference, Praag (Praag-Brno 2018), p.29-50.
- 5 Herodotus, *The Persian Wars (Book IV)*, uit de serie *The Greek Histories*, red. Francis R.B. Godolphin (© 1942, hernieuwd in 1970 door Random House, Inc.).
- 6 Laufer, Berthold, 'The Early History of Felt', in: *American Anthropologist*, Vol. 32, nr. 1 (jan.-mrt. 1930).
- 7 Zerjal, Tatiana et al., 'The Genetic Legacy of the Mongols', in: *The American Journal of Genetics*, Vol. 72, nr. 3 (2003).

Schape vallen nauwelijks op, we zien ze staan en rijden eraan voorbij. Maar wist je dat schape de geschiedenis van de mensheid hebben gevormd zoals die nu is? Van de veroveringen van Dzjengis Khan tot het succes van de Medici-dynastie tijdens de Renaissance: schape en hun wol hebben invloed gehad op vrijwel elk aspect van onze samenleving en cultuur. Sally Coulthard weeft in *Een kleine geschiedenis van de wereld aan de hand van schape* het rijke en fascinerende verhaal van deze dieren tot een levendig en kleurrijk tapijt.

‘Dit boek verdient een plekje in je boekenkast naast Harari’s *Sapiens*. Het is net zo fascinerend en het is voorbestemd om net zo succesvol te zijn.’

Julian Norton, auteur & tv-persoonlijkheid

